

Çiçek, Fatih, "Osmanlı Dönemi Trabzon'da Aile (1700-1730)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.149-163.
DOI: 10.31765/karen.1257663

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Erzincan/TÜRKİYE
 fcicek@erzincan.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9749-4830

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Aile, Nikah, Boşanma

Keywords: Trabzon, Family, Wedding, Divorce

OSMANLI DÖNEMİ TRABZON'DA AİLE (1700-1730)*

Fatih ÇİÇEK**

Öz: Sosyolojik açıdan toplumların en temel yapı taşı ailedir. Tarih-sel süreç içerisinde varlığı ve önemi sürekli artan aile kurumu, toplumun düzeninin devam etmesinde çok önemli işlev üstlenmiştir. Toplumlar bu anlamda aile kurumuna büyük önem vermiştir. Aile kurumu gelecek nesillere kültürel kimliğin ve tarih bilincinin aktarılmasında önemli vazifeler üstlenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı aile yapısının XVIII. yüzyılda Trabzon örneği üzerinden tarihi ve sosyolojik tespitine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada Osmanlı sosyal tarih çalışmalarının önemli arşiv belgeleri olan şer'îye sicilleri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu kaynaklardan hareketle 1700-1730 seneleri arasında Trabzon'da aile birliğini oluşturan etmenler üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda Trabzon şer'îye sicillerine yansıdığı kadarı ile ailenin oluşum süreci ilk olarak; bireylerin reşit sayılma yaşları, evliliğe rıza, nişan, mehir, eş ve çocuk sayıları ele alınmıştır. Çalışmanın devamında aile birliğinin dağılması ile ilgili olarak boşanma ve bu sürecin devamında iddet nafakası ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca dönemin iktisadi koşulları göz önünde tutularak birtakım kıyaslamalar yapılmıştır. Çalışmada çok eşliliğin çocuk sayısı üzerinde etkisi olup olmadığı değerlendirilmiştir.

FAMILY IN TRABZON IN THE OTTOMAN PERIOD (1700-1730)

Abstract: Sociologically, the most basic unit block of societies is the family. The family institution, whose existence and importance has increased in the historical process, has undertaken a very important function in the continuation of the social structure. In this sense, every society has given great importance to the family institution. The family institution has undertaken important duties in transferring cultural identity and historical consciousness to future generations. In this study, XVIII. It is aimed to contribute to the historical and sociological determination through the example of Trabzon in the century. In this study, it was prepared by using the sharia registers, which are important archival documents of Ottoman social history studies. Based on these sources, the factors that formed the family unity in Trabzon between the years 1700-1730 were emphasized. In this direction, as far as it is reflected in the Trabzon law registers, the formation process of the family first; In this study, the age at which individuals are considered as cons-

Geliş Tarihi / Received Date: 28.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.06.2023

enting to marriage, engagement, mahr, spouses and children are discussed. In the continuation of the study, divorce and iddah alimony are discussed in the continuation of this process, related

to the disintegration of the family unity. In the study, some comparisons were made considering the economic conditions of the period. In the study, it was evaluated whether polygamy had an effect on the number of children.

Giriş

Aile için yapılan yaygın tanımlamalara göre anne baba çocuklardan oluşan toplumun en küçük temel taşıdır.¹ Aile; evlenme bağı ile birbirine bağlanan, ortak geliri paylaşan, aynı mekânda yaşayan, birbirlerini etkileyen, içinde yaşadığı toplumun normları ile uyumlu yaşayan ve bunu kendinden sonraki kuşaklara aktaran toplumsal birimdir.² İslâm Hukukunda ailenin teşekkül edebilmesi için kadın ve erkeğin legal bir nikah sözleşmesi yapmaları ile mümkün kılınmıştır.³ Osmanlı ailesi temelde iki anlayış üzerine bina edilmiştir. Bunlar geleneksel eski Türk örf anlayışı ve İslam aile hukukudur. Osmanlı sosyal hayatının şekillenmesindeki normların önemli bir etkeni olan İslâm Hukuku, Osmanlı aile yapısının dinamiklerini de belirlemiştir.⁴ Bu açıdan İslam Hukukunda ailenin oluşumu için atılan adımlardan ilki olan evliliğin, meşru bir zeminde yürümesi ancak nikah sözleşmesi olanaklı hale gelmiştir.⁵ Bu evlilik sözleşmesi İslâm Hukukunda nikâh olarak ifade edilmiş olup ailenin, toplum ve hukuk nezdindeki meşruiyetini belirlemiştir.⁶ Bu çalışma, Osmanlı sosyal hayatına dair yapılan incelemelerin önemli arşiv materyali olan şer'îye sicilleri esas alınarak yapılmıştır. Bu incelemede 1700-1730 yılları arasında Trabzon Mahkemesine yansıyan aile ile ilgili belgeler tasnif edilerek değerlendirilmiş ve konularına göre alt başlıklara ayrılmıştır. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda oluşturulan; Trabzon'da aile birliğinin oluşum süreci, Trabzon'da mahkemenin bireyleri reşit kabul etme yaşı, bireylerin evliliğe rızası, nişan, mehir, nikah, çok eşlilik, çocuk sayıları, boşanma ve iddet nafakası ele alınmıştır.

1. Ailenin Oluşum Süreci

1.1. Reşit Olma Yaşı

Günümüzde Türk Medeni Kanunu'na göre reşit kabul edilme yaşı bireyin 18 yaşını doldurmasıyla kazanılır.⁷ 1700-1730 yılları arasında Trabzon Mahkemesi çocuğun korunması ve kanun karşısında temsil edilmesi hususunda ebeveynlerini yetkili kılmıştır.⁸ Mahkemenin kadın ve erkek bireyleri kanun karşısında reşit sayma yaş aralığı farklılık göstermiştir. Bu dönemde mahkeme, bireyleri ergin kılmada iki kıstası esas almıştır. İlk olarak kişinin aklının ve yaşının tam olması, ikinci olarak da bireyin dış görünüşüne bakılarak bir kanaate varılmasıdır. 1712 tarihli bir vesayet davası kaydına göre mahkeme davalı taraftan Fatma ve Ayşe adlı kızların akıllarının ve yaşlarının tam olduğuna hükmederek bu iki kişiyi reşit kabul etmiştir.⁹ Mahkemenin bireyi reşit kabul ettiği bir diğer hukuki işlemde ise kişinin dış görünüşüne bakarak karar vermesi olmuştur. Trabzon Mahkemesine yansıyan 1711 tarihli gayrimenkul devri satış

¹ Kinglesy, 1949: 364-365; Eşsizozğlu, 2012: 4; Timur, 1972: 3.

² Güler ve Ulutak, 1993: 53.

³ Aydın, 2018: 51-59.

⁴ Çakır, 2010: 4.

⁵ Döndüren, 1977: 104.

⁶ Schacht, 2001: 257-261; İbn Manzûr, 4537-4538.

⁷ Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721

⁸ Apaydın, 2013: 15-19; "Çocuklarda akıl ve ayırt edebilme gücü buluş çağından önce tam gelişmediği için bunların kanuni hakları velileri veya vasileri tarafından yerine getirilmiştir. Trabzon şer'îye sicillerinde vasilik ve velayet ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. TŞS1874-V73A/3 "Velayet", TŞS1892-V10B/4 "Vasi"

⁹ TŞS1873-V11B/5.

sözleşmesine göre mahkeme, taraflardan 14 yaşında olan Ömer'in dış görünüşüne bakarak ergin olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁰ Mahkeme erkek bireyleri ergin kılmada dış suretlerini değerlendirirken kullanmış olduğu kriterlerden bir diğeri de sakal ve bıyıklarının olup olmadığıdır. Mahkeme, bu hususta sakalı ve bıyığı çıkmamış kişiler için emred¹¹ ve şâbb-ı emred ibarelerini kullanmıştır.¹²

Bu dönemde mahkemeye yansıyan kayıtlara göre kadın ve erkeklerin erişkinlik yaşları farklılık göstermiştir. Kadınlar için reşit sayılma 11 ile 13 yaş aralığında kabul edilirken¹³, Erkekler için ergin sayılma 13 ile 16 yaş aralığında olmuştur.¹⁴ Trabzon'da yaşayan gayrimüslim toplumda da bireylerin de yetişkin sayılma yaşları Müslüman toplum ile benzerdir.¹⁵

1.2. Evliliğe Rıza

İslâm hukukçularına göre yetişkin olmayan fertlerin evlenme eda ehliyetleri geçerli olmadığından bunlar ancak velileri tarafından evlendirilmeleri koşulu ile nikah akitleri geçerli sayılmıştır.¹⁶ Ancak İslam Hukuku bu şekilde yapılan nikah akitlerinde yaşı küçük bireylerin erginleşmesinin beklenilmesini zorunlu kılarak evliliği buluş çağına kadar askıya aldırılmıştır.¹⁷ İslâm Fıkhi nikâh akdini yapacak velilerin; anne, baba, kardeş, dede ve birinci dereceden akrabalarının olması şart koşmuştur.¹⁸ 1700-1730 yılları arasında Trabzon mahkemesinde tescil olunan bazı nikâh kayıtlarında yetişkin olmayan (sağır) bireyler velileri aracılığı ile evlendirilmişlerdir.¹⁹ Belgelerde geçen "sağır" ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile yukarıda bireylerin mahkemece yetişkin kabul edilme yaş aralığının altında olduğu bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁰ 1703 tarihli mahkeme kaydına göre yetişkin olmayan kadın ve erkek bireyler velileri aracılığı ile nikah sözleşmesi yapmışlardır.²¹ Bu tarz nikah sözleşmelerinde yetişkin olmayan erkeğin velayeti babası tarafından yapılırken yetişkin olmayan kadının velayeti annesi tarafından üstlenilmiştir.²² Velayet şekliyle yapılan nikâh akitlerinin bir kısmında yaşça erkeğin büyük olduğu kızın yaşça küçük olduğu kayıtlar da vardır.²³ Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile yetişkin olmayan bireyler için yapılan nikâh akitleri ileriye dönük sözleşme niteliğinde olup evlilik için buluş çağına kadar fiziksel bakımdan olgunlaşması beklenilmiştir. 1725 tarihli mahkeme kaydına göre 1719 senesinde Maçka Kazası sakinlerinden yetişkin olmayan Akibe ile er-

¹⁰ TŞS1871-V17A/1 "Cüssesinin erişkin olduğu belli olan"

¹¹ TŞS1877-V11A/2, "1719 tarihli mahkeme kaydında 16 yaşındaki Hüseyin bin Mustafa için bülûğa ma'rûf emred (yetişkin olduğu belli olan) ifadesi kullanılmıştır."

¹² TŞS1871-V19B/4, TŞS1875-V31A/5, Devellioğlu, 2010: 250.

¹³ TŞS1864-V44B/4, "11 yaşında yetişkin olduğu belli olan (bülûğa ma'rûf) Hatice bint-i Mehmed", TŞS1864-V49B/4, "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan Emine bint-i Ali", TŞS1867-V31A/1, TŞS1872-V10B/4 "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan Fatma bint-i Mahmud"

¹⁴ TŞS1864-V61A/2, "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan İbrahim bin Osman, "TŞS1867-V31A/1, "14 yaşında yetişkin olduğu belli olan Osman Beşe bin Mustafa", TŞS1872-V7B/3, "16 yaşında yetişkin olduğu belli olan Mahmud Ağa bin Ahmed Ağa", TŞS1873-V21B/3, "15 yaşında Cüssesinin erişkin olduğu belli olan Osman bin Ali"

¹⁵ TŞS1867-V39A/1, "14 yaşında cüssesinin erişkin olduğu belli olan Babin veledi Yor"

¹⁶ Cin, 1974: 77-78.

¹⁷ Cin, 1974: 77-78.

¹⁸ Atar, 2007: 114.

¹⁹ Velayet zorlayıcı (cebri) ve tercih (ihtiyari) olmak üzere iki türdür.

²⁰ TŞS1896-V55B/4 "19 Mayıs 1733 tarihli mahkeme kaydında Trabzon ahalisinden olan Hava binti Ömer 1723 senesinde 8 yaşında iken babaannesinin velayeti hasebiyle Yomra Nahiyesinde yaşayan ve o sırada çocuk olan Osman bin Hüseyin ile aralarında velayet yoluyla nikah akdi yapılmıştır. 10 yıl sonra Hava 18 yaşında yetişkin olduğu halde Osman ile aile birlikteliği kurmayarak bu nikah akdini kabul etmeyip mahkemeye sunduğu deliller doğrultusunda nikah akdini feshetmiştir."

²¹ TŞS1867-V62A/2, "Yaşı küçük Ali bin Süleyman velisi ve aynı zamanda babası Süleyman bin Mehmed aracılığı ile yaşı küçük Hatice bint-i Mehmed velisi ve aynı zamanda annesi Ayşe bint-i Ali arasında nikah akdi yapmışlardır."

²² TŞS1869-V50B/19, "Yaşı küçük Süleyman bin Hüseyin Ağa velisi ve aynı zamanda babası Hüseyin Ağa bin Hasan aracılığı ile yaşı küçük Hatice bint-i Mahmud Efendi velisi annesi Rukiye bint-i Ali Ağa arasında 10 Kasım 1705 senesinde nikah akdi yapmışlardır."

²³ TŞS1873-V82B/13

gin olmayan Ali arasında velileri aracılığı ile nikah akdi yapılmıştır. Taraflar 6 yıl sonra yetişkin olmaları ile birlikte bir arada yaşamaya başlamışlardır.²⁴ Aynı şekilde 1713 tarihli bir başka mahkeme kaydında Of Kazasında yaşayan Melek adlı kadının bu tarihten 15 yıl önce yetişkin değilken Mehmed adlı kişi ile aralarında nikah akdi yapılmıştır.²⁵

Taraflar, velileri aracılığı ile yapılan nikah akitlerini, kadın ya da erkekten herhangi biri yetişkinliğe ulaştığında bu akdi kabul etmeyerek mahkeme aracılığı ile feshettirebilmiştir. 1713 tarihli mahkeme kaydına göre Yomra kazasının Şan köyünde ikamet eden Emine mahkemede vermiş olduğu ifadesinde dava tarihinden 3 yıl önce annesinin velayeti altında yapmış olduğu nikah akdine yetişkin olduktan sonra itiraz ederek kendi iradesi ile bu nikahı kabul etmediği beyan etmiştir. Mahkeme, Emine'nin nikah akdini iptal ederek bu hususta kendisine herhangi bir baskı yapılmaması yönünde karar almıştır.²⁶ Bu duruma benzer 1723 tarihli mahkeme kaydına göre Yavebolu köyünde oturan Hava bint-i Süleyman amcasının velayetinde henüz çocuk iken Mehmed bin Ahmed ile nikah sözleşmesi yapmıştır. Hava yetişkinliğe ulaştıktan sonra yapılan nikah akdine razı olmayarak sözleşmenin iptal edilmesini talep etmiştir.²⁷

1.3. Nişan

Nişan, evlenmelerinde dini ve kanuni herhangi bir engel olmayan kadın ve erkek bireylerin kendi iradeleri ile evlenme ve aile kurmayı karşılıklı vaat etmesidir.²⁸ Düğün öncesi yapılan nişan merasimlerinde erkek tarafı kız tarafına ziynet ve değerli eşyalar vermiştir. 27 Ağustos 1712 tarihli mahkeme kaydında Boztepe Mahallesi sakinlerinden Hatice ile Orta Hisâr Mahallesi'nde ikamet Mustafa aralarında nişan yapmışlardır. Erkek tarafı 70 kuruş kıymetinde 6 top kumaşı kız tarafına nişan hediyesi vermiştir.²⁹ Trabzon mahkeme kayıtlarına yansıdığına göre nişan, nikahtan önce düğün gibi yapılan bir merasimdir. 14 Ocak 1719 tarihli asayiş ile ilgili bir mahkeme kaydına göre Musa Paşa Mahallesi sakinlerinden Musa Ağa kendi evinde akşam vakti davet ettiği yakınları ile birlikte nişan töreni yapmıştır.³⁰ Trabzon'da tereke kayıtlarında görülen nişan takısı ve nişan eşyalarının mevcudiyeti bu geleneğin varlığını kanıtlamaktadır.³¹

Bu dönemde Trabzon'da nişan sürecin sağlıklı yürümediği ve nişanın bozulduğu durumlar da olmuştur. 27 Kasım 1714 tarihli sicil kaydına göre Maçka Kazasının Hamorina köyünde yaşayan Salih mahkemeye başvurarak nişanlılık sürecinin bitirilmesini talep etmiştir. Salih vermiş olduğu ifadesinde Maçka Kazasına bağlı Saya köyünde oturan Rabia ile dayısı Ahmed'in vekaleti ile nişan yapmıştır. Salih, daha sonraki süreçte nişanlılığın düzgün yürümemesi üzerine süreci bitirmiştir.³²

Trabzon'da nişanın istismar edildiği vakalar da olmuştur. 18 Şubat 1716 tarihli mahkeme kaydına göre Maçka Kazasına bağlı Mesariye köyü sakinlerinden İbrahim Beşe aynı köyde yaşayan Andusa adlı Hristiyan kadının başka biri ile nikâh yapmasına engel olmuştur. Andusa'nın bu durumu mahkemeye taşınması üzerine İbrahim'e bu durum sorulmuştur. İbrahim vermiş olduğu ifadesinde "bu tarihten 4 ay önce Andusa ile kendi aramızda nişan yaptık ve ona bir de altın yüzük verdim" demiştir. Andusa bu iddiayı kabul etmeyerek İbrahim'den kanıt göstermesini istemiştir. İbrahim Beşe mahkemeye herhangi bir delil sunamaması üzerine mahkeme İbrahim Beşe'nin aleyhinde bir daha Andusa'yı rahatsız etmemesi yönünde karar almıştır.³³

²⁴ TŞS1886-V101B/3

²⁵ TŞS1873-V69B/4

²⁶ TŞS1873-V25A/2

²⁷ TŞS1882-V65B/2

²⁸ Bilmen, 1999: 2, 12; Aydın, 2019: 260; Acar, 2007: 152; Aktan, 1997: 494; Aydın, 2018: 44.

²⁹ TŞS1873-V10A/2

³⁰ TŞS1877-V13B/4

³¹ TŞS1864-V54B/3 "Söz kuşağı, nişan yüzüğü", TŞS-1876-V12B/3, "nişan yüzüğü"

³² TŞS1874-V56A/1

³³ TŞS1875-V8A/2

1.4. Nikâh (Evllenme)

Nikah; tam ve sürekli bir hayat ortaklığı oluşturmak amacıyla karşı cinsten evlenmeleri caiz olan iki kişinin hukuken geçerli bir akit ile bir araya gelmeleridir.³⁴ İslâm fıkıhçılara göre nikah; hayat ortaklığının yanında eşler arasında birlikte yaşama, yardımlaşma ve taraflara mesuliyet yükleyen mukaveledir.³⁵ Osmanlı Devleti'nde, ilk dönemlerden itibaren nikâh sözleşmeleri mahkemelerde düzenlenmiştir.³⁶ Evlenmek için mahkemeye başvuran bireylerin fiili ehliyete sahip olması ve nikah için engelinin olamaması üzerine nikah akdi yapılır ve süreç kadı sicillerine kaydedilirdi. Mahkemeye başvuramayanların nikâhları ise kadıdan alınan izin belgesi ile mahalle imamı tarafından yerine getirilmiştir.³⁷ XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ulemasının fetvalarına göre nikah akitleri için kadıdan izin alınması zorunlu kılınmıştır.³⁸

Nikah, Trabzon şer'iyeye sicillerinde tezvic³⁹ nikâh⁴⁰ ve tenkîh⁴¹ şeklinde kaydedilmiştir. Bu dönemde Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında kullanılan akd-ı bi'n-nefs⁴² ya da akd-i nikâh⁴³ ifadeleri durumun bir sözleşme şeklinde olduğunun göstergesidir.⁴⁴ Trabzon Mahkemesinde tescil edilen nikâh akitleri belirli bir kurala ve sürece göre yapılmıştır.⁴⁵ Bu usul ve esaslardan ilk önce nikâhı kısıyılacak erkeğin ismi, sonra varsa vekilinin adı, devamında kadının ismi ve varsa vekilinin ismi yazılır. Nikah akdinin devamında şahitlerin isimleri yazılır. Sonrasında mehir tutarı ve tarih kaydı düşülerek nikâh akdi tescil edilip kayıt tamamlanırdı.⁴⁶

Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarını incelediğimizde konu başlıklarına göre vekillik, şahitlik, kadınların medeni halleri ve mahkeme dışında yapılan nikah akitlerinin nasıl olduğu gibi detaylar göze çarpmaktadır.

Nikâh kayıtlarında kadınların dul ve bekar olduklarına dair medeni durumları hakkındaki bilgileri de yazılmıştır. Kayıtlarda bu husus bikrû'l-bâliğa⁴⁷ zevcû'l-seyyib⁴⁸ kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Seyyib, terim anlamı olarak erkek görmüş kadın, dul kadın manalarında kullanılmıştır.⁴⁹ Medeni durumu dul olan kadınlarla yapılan evlilikler bu dönemde yaygın olduğu gözlenmiştir.⁵⁰ Dul kadınlarla yapılan evlilikler dönemin sosyo-iktisadî koşulları göz önünde tutulduğunda kadınların az ya da çok önceki kocalarından almış oldukları varlıkları erkek bireylerin bu tercihlerde etkili olmuş olabilir, fakat bu hususta net bir çıkarıma varmak mümkün değildir. Bir kısım mahkeme kayıtlarından bu konu hakkında tahmin yürütülebilir.

³⁴ Cin, 1974: 26.

³⁵ Bilmen, 1999: 2, 14-15; Aydın, 2019: 260.

³⁶ Aydın, 1982: 5.

³⁷ Jaschke, 1964: 16.

³⁸ Düzdağ, 1983: 37-38.

³⁹ TŞS1865-V17A/1

⁴⁰ TŞS1877-V7B/4

⁴¹ TŞS1876-V3B/4

⁴² TŞS1889-V125/7

⁴³ TŞS1864-V42A/1, TŞS1892-V55A/4

⁴⁴ *İlmihal*, 2000: 2, 204.

⁴⁵ TŞS1869-V50B/13, TŞS1871-V61A/2, TŞS1872-V34A/3, TŞS1874-V133B/13, TŞS-1878V84A/2, TŞS1883-V38A/1, TŞS1885-V150B/3, TŞS1892-V59B/3

⁴⁶ TŞS1889-V130B/10 "Ez-zevc Mehmed Beşe Bin İsmail vekili Osman Beşe bin Molla Fazlı ez-zevc bikr-ü'l baliğa Ayşe bint-i Ali vekiliha Ahmed Beşe Bin Salih eş-şehâdeti Mehmed Beşe İbn Hüseyin ve Ömer Beşe İbn Seydi mehr-i müeccel 60000 (Sitte elf) dirhem fidda rayic-ü'l fi'l-vakt hurrirre 19 Zilhicce 1139 / 7 Ağustos 1727."

⁴⁷ TŞS1889-V117A/2, İbn Manzûr, 1, 333-334.

⁴⁸ TŞS1892-V71A/12, İbn Manzûr, 1, 525.

⁴⁹ Sami, 2004: 562.

⁵⁰ "Es-seyyib (الشيبة) TŞS1864-V135A/2, TŞS1866-V56A/3, TŞS1867-V64A/4, TŞS1868-V52A/2, TŞS1869-V50A/4, TŞS1870-V85A/3, TŞS1871-V62A/6, TŞS1872-V34A/2, TŞS1873-V91A/5, TŞS1874-V129A/3, TŞS1875-V47A/6, TŞS1876-V44A/4, TŞS1877-V63A/2, TŞS1878-V85A/4, TŞS1880-V151A/2, TŞS1881-V48A/3, TŞS1882-V74A/5, TŞS1883-V38A/1, TŞS1885-V151B/4, TŞS1889-V121A/1, TŞS1892-V56A/7

Medeni vasfı dul olan kadınlar ile yapılan evliliklerdeki tercih etmeni, bu kadınların daha önceki eşlerinden kendilerine miras yolu ile düşen mal varlıkları yasal maddi payları da etkili olmuş olabilir.⁵¹ Bu dönemde Trabzon'da miras paylaşımları hususunda mahkemeye yansıyan ihtilaflar göz önüne alındığında dul kadınlara ait malvarlığının, erkeklerin nikah yaparken tercihlerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.⁵²

Kadınların bu dönemde eşlerinin vefat etmeleri sonrasında yeniden evlendiklerini ifade etmiş-tik.⁵³ Bu durum dönemin tereke kayıtlarına da yansımıştır.⁵⁴ Kocasını vefat eden gebelik durumu olan kadınların da kısa süre sonra yeniden nikah yaptıkları da gözlenmiştir.⁵⁵ Eşleri vefat eden kadınların yeniden evlenmeleri halinde bazı nikah kayıtlarına kocalarının ölümleri yazılmış-tır.⁵⁶ Eşi vefat eden kadınların yeniden evlenebilmesi için eşinin öldüğünün ispatına dair iki kişi tanıklık yapmıştır.⁵⁷

Nikah kayıtlarındaki bir diğer husus da vekilliktir. İslam hukukunda nikah akdi için vekillik yapacak kişilerin hür olması ve Hanefî Mezhebi haricindeki mezheplerde de sadece erkekler-den olması zorunluluktur.⁵⁸ Trabzon şer'îye sicillerinde nikâh kayıtlarına kaydedilen vekillik yapmış kişilerin erkek olduğu görülmüştür.⁵⁹ Nikâh akdi yapılan erkek ve kadın bireylerin vekilliklerini çoğunlukla babaları üstlenmiştir.⁶⁰ Şehrin önde gelen ailelerinin nikâh kayıtlarında vekillik yapanlar genellikle kendi sosyal statülerine yakın kişilerden olmuştur.⁶¹ Bazı nikâh kayıtlarında tek tarafın vekili varken diğer taraf nikah akdini bizzat kendisi yapmıştır.⁶² Nikâh kayıtlarının bazılarında kadın ve erkek namzetlerin mahkemeye gelmeden vekilleri vasıtası ile nikâh akitlerini yaptırmışlardır.⁶³

Nikâhın sıhhat şartlarından bir diğeri de şahitliktir. İslâm Hukukunda nikâh şahitliği için en az 2 Müslüman erkeğin olması ya da 1 Müslüman erkek, 2 Müslüman kadının bulunması zorunlu kılınmıştır.⁶⁴ Trabzon Mahkemesine yansıyan nikâh şahitliklerinde genellikle erkek bireyler bu sürece katkı sunmuştur.⁶⁵ Nikâh kayıtlarda devlet görevlileri de nikâh şahitliği yapmışlardır.⁶⁶

Bu dönemde nikâh akitlerinin tamamı mahkemede yapılmayıp mahalle imamlarına verilen yetki doğrultusunda nikâh akdi yaptırılmıştır.⁶⁷ Bu nikâh akitlerinin bazıları daha sonra mahkemeye gelinerek tescil ettirilmiştir. 5 Nisan 1722 tarihli mahkeme kaydına göre Akçaabad Kazasına bağlı Şenk köyü sakinlerinden Ali Beşe kızı Ayşe'yi 2 yıl önce Osman Beşe ile 5000

⁵¹ TŞS1871-V18B/5 “8 Mart 1710 tarihli mahkeme kaydına göre Manastır Câmî-i Şerîf Mahallesi sakinlerinden Mustafa vefat etmiştir. Mustafa'nın eşi Ayşe kısa bir süre sonra yeniden evlenmiştir. Ayşe'ye vefat eden kocası Mustafa'dan miras yolu ile önemli miktarda gayrimenkul, eşya ve mehir olarak ciddi bir malvarlığı elde etmiştir. Ayşe'nin yeni kocası İbrahim bu malvarlığının takibi hususunda mahkemede eşinin vekili olarak bu süreci yönetmiştir. Benzer bir başka mahkeme kaydı için bkz. TŞS1877-V11B/5

⁵² TŞS1867-V46B/4, TŞS1873-V60B/3, TŞS1880-V47A/2, TŞS1883-V17B/3

⁵³ TŞS1876-V40B/15 “14 Nisan 1717 tarihli nikah kaydına göre Abdülbaki bin Hüseyin bu tarihten 7 ay önce vefat etmiştir. Eşi Emine 14 Nisan 1717 tarihinde yeniden evlenmiştir.

⁵⁴ TŞS1867-V30A/1, “9 Ocak 1704 tarihli tereke kaydına göre Faroz Mahallesi sakinlerinden Mustafa vefat etmiştir. Mustafa'nın vefatından sonra eşi İmhani'nin bu süreçte yeniden evlenmiştir. İmhani Hatunun yeni eşi Mola Mehmed eşi İmhani'nin vekaletini üstlenerek tereke paylaşımı için mahkemedeki süreci idare etmiştir.”

⁵⁵ TŞS1867-V59B/13

⁵⁶ TŞS1869-V52B/12

⁵⁷ TŞS1874-V126B/16, TŞS1874-V124A/1, TŞS1880-V151A/8, TŞS1868-V51A/6

⁵⁸ Cin, 1974: 91.

⁵⁹ TŞS1867-V55B/14

⁶⁰ TŞS1869-V48B/14, TŞS1872-V36A/10, TŞS1889-V122A/2, TŞS1892-V56B/19

⁶¹ TŞS1873-V84A/2, “Bu nikah akdinin şahitlerinden biri ayan sınıfından Hacı Mehmed Ağa olmuştur.”

⁶² TŞS1889-V122B/13

⁶³ TŞS1880-V153B/10

⁶⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, 2/254., Tirmizi, 1972: 3, 1421.

⁶⁵ TŞS1874-V124A/1, TŞS1875-V46A/2, TŞS1877-V65B/11, TŞS1878-V88B/12, TŞS1881-V48A/2, TŞS1889-V121A/3

⁶⁶ TŞS1880-V157B/8

⁶⁷ TŞS1865-V17A/1, “2 Şubat 1701 tarihli belgeye göre İmâm Musa Efendi huzurunda nikâh yapılmıştır.”

dirhem mehr-i müeccel karşılığında şahitler huzurunda nikahlarını kıydırmıştır.⁶⁸ Bu dönemde gayrimüslim toplum da kendi nikâh akitlerini kiliselerinde yapmışlardır.⁶⁹ Gayrimüslimlerin kiliselerinden hariç Trabzon Mahkemesinde de nikâh akdi yaptıkları görülmüştür.⁷⁰ Trabzon şer'îye sicillerinden XIX. yüzyıla ait olanlarının nikâh kayıtlarında yer ve mahalle adları yazılı olduğu halde bu durum XVIII. yüzyıla ait sicillerinde pek görülmemektedir.⁷¹ Bu dönemde çok az sayıda nikâh kaydında köy ve mahalle isimleri geçmektedir.⁷²

1.5. Mehir

Mehir, İslâm Hukukunda nikâh sözleşmesinin geçerlilik şartlarından olmakla birlikte erkeğin kadına verdiği maddi bedeldir.⁷³ Kur'ân-ı Kerîm'de mehir açık bir şekilde emredilmiştir.⁷⁴ İslam Hukukunda nikah akdinin yapıldığı sırada peşin verilen kısmına mehr-i mu'accel nikâh akdinin akabinde ödenmesi durumuna da mehr-i müeccel denilmektedir.⁷⁵ Trabzon Mahkemesine yansıyan nikâh kayıtlarındaki mehir bedellerinin çoğunluğu mehr-i müeccel olarak karşımıza çıkmakla birlikte mehr-i mu'accel şeklinde verilenlerde olmuştur.⁷⁶

Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında belirlenen mehr-i müeccel tutarlarının çoğu dirhem üzerinden belirlenmiştir.⁷⁷ Metrik ölçü birimi olan dirhem, Osmanlı Devleti'nde ağırlık ölçüsü ve para olarak kullanılmıştır.⁷⁸ Nikah kayıtlarında geçen dirhem ibaresi para birimi olarak kullanılmıştır.⁷⁹ Bu durumu şöyle izah etmek gerekirse nikâh akitlerinde kullanılan râyic-i fi'l-vakt kavramı ile o anda piyasada dirhem gümüşün kaç kuruşa denk geldiği kastedilmiştir. Bu dirhem gümüş para cinsinden daha sonra kuruşa çevrilerek eşin ölümü ya da boşanma sonrasında mehr-i müeccel hak sahibi kadına ödenmiştir.⁸⁰ Nikâh akitlerine göre mehr-i müeccel bedellerinin büyük çoğunluğu dirhem gümüş (fidda⁸¹) olarak verilmiştir.⁸² Nikâh akitlerinde mehr-i müeccel bedelleri gümüş dışında altın olarak da verilmiştir.⁸³

Nikâh akitlerinde verilen mehr-i müeccel bedellerinde standart bir rakam olmayıp 500 dirhem ile 80000 dirhem arasında değişmiştir.⁸⁴ Nikâh akitlerinde mehr-i müeccel tutarları dirhem gümüş haricinde doğrudan kuruş olarak da belirlenmiştir.⁸⁵ Kuruş olarak tanzim edilen mehr-i müeccel bedelleri ise 60 kuruştan 1000 kuruşa kadar değişiklik göstermiştir.⁸⁶ Trabzon'da

⁶⁸ TŞS1880-V157B/6

⁶⁹ TŞS1882-V110B/2

⁷⁰ TŞS1886-141A/1 "18 Ocak 1725 tarihli nikah kaydına göre Bereşkova veledi Ezam ile Beti bint-i Kostantin'in nikah akdi Trabzon Mahkemesinde yapılmıştır., TŞS1873-V106B/10 "27 Ağustos 1713 tarihli nikah kaydına göre Apostol veledi Mihail ile Vesih bint-i Vavil'in nikah akdi Trabzon Mahkemesinde yapılmıştır.

⁷¹ TŞS1956-V31A/7 "Saçlı Hocadan", TŞS-1960-V6A/6 "Şirin Hatun Mahallesinden"

⁷² TŞS1869-V49B/13 "An Mahalle-i Bâb-ı Pazar", TŞS1872-V36A/7 "An karye-i Şane", TŞS1877-V65B/11 "An karye-i Latum-i Kebîr"

⁷³ *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 2012: 2, 17-18; Aydın, 2003: 389., "Mehir İslâm hukukçularının bir kısmına göre nikahın bir sonucudur."

⁷⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, 2/236

⁷⁵ Bilmen, 1999: 2, 118., "Mehir, erkek ve kadın taraflarının karşılıklı rızalarına dayalı olarak acele (ta'cil) ve sonra (tecil) olacak şekilde verilir.

⁷⁶ TŞS1871-V61A/8, "20 Şubat 1711 tarihli nikah kaydına göre Mehmed ile Sabire arasında 11000 dirhem mehir karşılığında nikâh akdi yapılmıştır. Mehmed'in vekili Ali Efendi mehr-i mu'accel bedelini mahkemede Sabire'nin vekili Mustafa'ya teslim etmiştir."

⁷⁷ TŞS1867-V48A/4 "80000 dirhem", TŞS1872-V32A/2 "5000 Dirhem", TŞS1875-V47A/1 "6000 Dirhem", TŞS1877V66A/7 "1000 Dirhem", TŞS1889-V124A/3 "60000 Dirhem", TŞS1890-V166A/1 "1000 Dirhem"

⁷⁸ Sahillioğlu, 1997: 368.

⁷⁹ TŞS1874-V46A-H1 "5000 Dirhem", TŞS1892-V58B/10 "3000 Dirhem"

⁸⁰ TŞS1889-V81B/3 "13 Ağustos 1727 tarihli tereke kaydına göre İran seferinde vefat eden Hüseyin Beşe'nin terekesinin borçlar kısmında olan eşi Hatice'nin mehr-i müeccel bedeli 25 kuruştur.

⁸¹ Sami, *Kâmûs-ı Türki*, s. 998.

⁸² TŞS1826-V15A/1, TŞS1878-V85A/4, TŞS1889-V124A/7

⁸³ TŞS1869-V9A/1

⁸⁴ TŞS1875-V49B/1 "500 Dirhem", TŞS1873-V86B/17, "80000 Dirhem"

⁸⁵ TŞS1874-V124A/1 "100 Kuruş mehr-i müeccel"

⁸⁶ TŞS1875-V50A/6 "1000 Kuruş mehr-i müeccel", TŞS1880-V151A/5 "60 Kuruş mehr-i müeccel"

bu dönemde mehr-i müeccel tutarları arasında görülen bu değişkenlik şehirde zengin bir sınıfın varlığına işaret etmektedir. 1000 kuruş tutarındaki bir mehr-i müeccel bedeli bu dönemin Trabzon merkezi gayrimenkul fiyatları üzerinden değerlendirildiğinde ortalama 4 ev veya Bâb-1 Pazarda 5 dükkâna tekabül etmekteydi.⁸⁷

Nikah kayıtlarındaki mehr-i müeccel bedellerinin daha yüksek olanlarına baktığımızda bunların daha çok toplumsal sınıfın üst kesimini oluşturan ayan ve askeri sınıftan olduğu anlaşılmaktadır. Bu sınıfın ödediği mehir bedelleri kuruş cinsinden 100 ile 1000 kuruş arasında değişkenlik gösterirken dirhem cinsinden 20000 ile 80000 dirhem arasında olduğu görülmüştür.⁸⁸ Nikah kayıtlarındaki mehr-i müeccel bedellerinin ortalamasının üzerinde verildiği bir diğer cemiyet ise ilmiye sınıfıdır.⁸⁹ Toplumsal tabakların alt çevrelerinde az da olsa yüksek tutarlı mehr-i müeccel rakamlarında verilmiştir.⁹⁰ Mehr-i müeccel rakamlarının yüksek ya da düşük olmasında kadınların medeni hallerinin (bekâr ya da dul) etkisi yoktur. Şöyle ki nikâh kayıtlarında medeni hali bîkr-i bâliğa olarak kaydedilen yani daha önce hiç evlenmemiş bir kadına 500 dirhem mehir ödenirken daha önce evlilik yapmış vasfı dul (seyyib) bir kadına 35000 dirhem verildiği olmuştur.⁹¹ Aynı zamanda ilk kez nikah akdi yapan bîkr-i bâliğa kadına 60000 dirhem mehir ödenirken, vasfı dul olan kadına 500 dirhem mehir verilmiştir.⁹² Gayrimüslimlere ait nikah akitlerinin bazılarında mehr-i müeccel verildiği görülmüştür.⁹³ Bu dönemde yapılan nikâh akitleri arasında en düşük mehr-i müeccel bedeli 100 dirhem olarak kaydedilmiştir.⁹⁴ Nikâh kayıtlarının bazılarında ise iki ayrı mehr-i müeccel bedeli yazılmıştır.⁹⁵ Mehr-i müeccel bedelleri genellikle kocanın üzerinde borç olarak kaldığından boşanmalar hariç koca öldükten sonra nikâh akdinde belirlenen tutar vefat eden eşin terekesinden çıkarılarak geride kalan dul eşi ödenmiştir.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde gümüşten ham maddesinden dirhem, akçe ve kuruş para olarak bastırılmış ve bu para birimlerinin farklı periyotlarda ağırlıkları ve gümüş oranları değişkenlik göstermiştir.⁹⁷ Dirhem, Osmanlı Devleti'nde nikâh kayıtlarında gümüş para olarak kullanılmıştır.⁹⁸ Trabzon mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında da dirhem aynı şekilde kullanılmıştır.⁹⁹ Nikah kayıtlarında dirhem olarak kaydedilen mehir bedelleri kuruş ya da akçe üzerinden

⁸⁷ TŞS1875-V50A/6 “5 Mayıs 1716 tarihli nikah kaydındaki 1000 kuruşluk mehr-i müeccel bedelini dönemin iktisadi koşullarında ekonomik değerini kıyaslamak için aynı sicil defterinde olan gayrimenkul satış belgelerine bakalım; TŞS1875-V27B/2 “21 Mayıs 1716 tarihli ev satış belgesine göre İskender Paşa Mahallesinde bulunan; tek katlı, ambarı, tuvaleti, su kuyusu, avlusu ve iki zeytin ağaçlı bahçesi olan ev ve ilaveleri 240 kuruş bedel ile satılmıştır.”, “TŞS1875-V28B/4 Yine aynı sicil defterinde bulunan 17 Mayıs 1716 tarihli dükkân satış belgesine göre Bâb-1 Pazar Mahallesi'nde bir attar dükkânı 200 kuruş bedel ile satılmıştır.”

⁸⁸ TŞS1867-V60B/15 “Fahrü'l-ekran Çavuş Ağa bin Mehmed 100 Kuruş”, TŞS1875-V50A/6, Fahrü'l-züema Hüseyin Ağa bin Abdülhakî 1000 kuruş, TŞS1878-V86A/1, “Fahrü'l-ekran Gümrükçü Ömer Ağa 20000 dirhem”, TŞS1880-V156B/12 “Umdetü'l-züema Mehmed Ağa 80000 dirhem.”

⁸⁹ TŞS1872-V32A/1 “Murad Ağa bin Es-seyyid İbrahim Ağa 600 kuruş”, TŞS1875-V50B/9, Umdetü'l-isbah Salim Mehmed Efendi 500 kuruş.” TŞS1877-V60B/3 “Fahrü'l ekran Es-seyyid Murtazâ Ağa 500 kuruş”

⁹⁰ TŞS1871-V59B/16 “Osman Beşe bin Ali 20000 dirhem”, TŞS1873-V86B/17 “Mehmed bin el-hac Ahmed 80000 dirhem”

⁹¹ TŞS1867-V66A/6 “Zevcül'-seyyib Rukiye bint-i Ahmed 35000 dirhem TŞS1875-V49B/1 “Bîkr-i bâliğa Fatma bint-i Ahmed 500 dirhem”

⁹² TŞS1880-V151A/4 “Seyyib 500 Dirhem”, TŞS1875-V50A/7 “Bîkr-i bâliğa 60000 dirhem”

⁹³ TŞS1873-V106A/3 “Samek veledi Manek 16000 dirhem mehr-i müeccel”

⁹⁴ TŞS1873-V106A/2

⁹⁵ TŞS1867-V59B/13 “28 Haziran 1703 tarihli nikah kaydında Halil bin Hüseyin ile medeni hali dul olan Emine bint-i Ali arasında yapılan nikâh akdinde 1000 ve 5000 dirhem olmak üzere iki ayrı mehir rakamı yazılmıştır.”

⁹⁶ TŞS1872-V7A/2 29 Nisan 1712 tarihli tereke kaydına göre Tavilzâde Ali Çelebi'nin vefatı sonrası terekesi 300 kuruş tespit edilmiştir. Terekenin borçlar kısmında eşinin mehir bedeli 63 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁹⁷ Pamuk, 1999: 159-181; Sahillioğlu, 1989: 224-227.

⁹⁸ Pere, 1968: 13; Sahillioğlu, 1997: 371.

⁹⁹ TŞS1873-V63B/14 (المهر الموجل اربعته الاف درهم فضى رايح في الوقت حرر في ١١ شهر ربيع الاولى ١١٢٣ عن محله فاروز)

ödenmiştir. Bu ödemeler genellikle terekeler üzerinden yapılmıştır.¹⁰⁰ Nikâh kayıtlarında dirhem üzerinden belirlenen mehir bedelleri kuruş üzerinden ödenirken karşılaşılan sorunlardan biri de dirhem ve akçenin hangi kur üzerinden verileceğidir.¹⁰¹

2. Eş ve Çocuk Sayıları

Çok eşlilik insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar pek çok toplumda ve kültürde varlığını sürdürmektedir. Poligami evlilikler Eski Mısır, Çin, Yunan, Sümer, Babil, Asur, Hitit, Pers ve Arap toplumlarında görülmüştür. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavi dinlerde de çok eşlilik yasaklanmamıştır.¹⁰² İslâm dini çok eşliliği men etmemekle birlikte tek eşliliği teşvik etmiştir. Ancak çok eşliliğe üst sınır getirerek onu zorlaştırıcı birtakım normlara bağlamıştır.¹⁰³

Osmanlı sosyal hayatına dair çok eşlilik konusunda şer'îye sicillerine göre yapılan araştırmalarda poligami oranının yüzde 4 ile 11 arasında olduğu varsayılmaktadır.¹⁰⁴ 1700-1730 yılları arasında Trabzon şer'îye sicilleri arasından seçilen 48 erkek tereke kaydından yapılan hesaplama göre tahmini olarak çok eşlilik oranı yüzde 6,8 olarak verilebilir. Bu terekelerin 7 tanesinde çok eşli erkek olduğu saptanmış olup bu kayıtlardan 4 terekede 2 eşli erkek, 3 terekede ise 3 eşli erkek tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Trabzon mahkemesine yansıyan çok eşlilikle ilgili kavramlardan biri de kuma tabiridir.¹⁰⁶ Trabzon'da siciller üzerinden seçilen tereke ve diğer mahkeme kayıtlarını incelediğimizde en çok çocuk sahibi olan kişinin 9 çocuğu olduğu en az çocuk sahibi olan kişilerin 1 çocuğu olduğu saptanmıştır.¹⁰⁷ Trabzon sicilleri içinden Müslüman topluma ait seçilen 25 tereke üzerinden yapılan tahmini çocuk sayısı hesaplamasında 92 çocuk sayısına ulaşılmış olup bunların 48 adedi erkek 44 adedi kız olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Bu dönemde tahmini olarak Trabzon'da Müslümanların ortalama çocuk sayıları 3,7 olarak hesaplanmıştır. Gayrimüslimlerin çocuk sayıları için yapılan tahmini hesaplamada seçilen 9 adet gayrimüslim erkek terekesinde 31 adet çocuk vardır.¹⁰⁹ Yapılan varsayımına göre gayrimüslimlere ait ortalama çocuk sayısı 3,4 olarak hesaplanmıştır.¹¹⁰ Çocuk sayılarının az ya da çok olmasında çok eşliliğin etkisinin olup olmadığına baktığımızda çok eşliliğin çocuk sayılarının yüksek olmasında herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hatta bir terekede çok eşli bir erkeğin sadece 2 çocuğu vardır.¹¹¹ Çok eşliliği tercih eden erkek bireylerin çocuk sahibi olma eğilimleri

¹⁰⁰ TŞS1875-V48B/9 “11 Mart 1716 tarihli nikah kaydında 18000 dirhem mehir verilirken aynı sicil defterin 18 Nisan 1716 tarihli bir diğer kaydında, TŞS-1875-V20B/4 “10000 Akçe mehr-i müeccel ibaresi kullanılmıştır.”

¹⁰¹ TŞS1875-V21A/1 “31 Aralık 1712 tarihli tereke kaydına göre Yeni Cuma Mahallesi sakinlerinden Taşçı Ahmed vefat etmiştir. Taşçı Ahmed'in terekesi 201,5 kuruş olarak tespit edilmiştir. Terekenin borçlar kısmında eşinin 2000 akçe mehr-i müeccel alacağı vardır. 2000 akçe kuruş çevrilerek ödeme yapılmıştır. Fakat bu kısımda ortaya çıkan sorun akçe kuruşa çevrilirken kur hangi bedel üzerinden verilecektir. 2 Şubat 1701 tarihli mahkeme kaydına göre Mahmud Reis ile Emine Hatun bu tarihten 1 yıl önce nikah akdi yaptıklarında mehr-i müeccel bedeli 12100 akçe olarak belirlenmiştir. Bu belgede her 180 akçe 1 kuruş olarak belirlenmiştir (TŞS-1865-V17A/1). Fakat bu kur sabit olmayıp değişiklik göstermiştir. 16 Aralık 1718 tarihli mahkeme kaydına göre Yeni Cuma Mahallesi sakinlerinden İsmail Beşe'nin terekesinde 7000 akçe mehr- müeccel bedeli 160 akçe 1 kuruş olacak şekilde ödenmiştir. (TŞS1877-V6A/2).”

¹⁰² Arsal, 1947: 336; Garaudy, 1990: 145; Ortaylı, 2018: 123.

¹⁰³ *Kur'an-ı Kerim* Nisâ: 4/3, Bilmen, 1999: 2, 23; Ali ve Öğüt, 1993: 366-368.

¹⁰⁴ Barkan, 1966: 13., Demirel, Gürbüz ve Tuş, 1992: 104-105; Çakır, 2012: 49.

¹⁰⁵ TŞS1867-V26B/4 “Polat Ahmed Reis eşleri Ayşe ve Fatma”, TŞS1878-V15B/3, “İbrahim Ağa eşleri Hatice ve Ayşe”, TŞS1864-V46A/2 “Mehmed bin Ahmed'in eşleri Hatice ve Hava ve diğer Hava”, TŞS1869-V7B/4 “Mustafa Beşe eşleri Şerife Hatice, Fatma ve Nesibe”, TŞS1873-V70B/4 “İkbal Hüseyin Ağa eşleri Emnullah Hâtûn, Ayşe Hâtûn ve İmhani Hâtûn”, TŞS1874-V61A/3 “Süleyman eşleri Zeyneb ve Hanımzâde.” TŞS1891-V56A/1, Ahmed Ağa eşleri Ayşe ve Zeyneb”

¹⁰⁶ TŞS1875-V37A/1, “Bazı kayıtlarda zevc-i evvel ve zevç-i sani ibareleri geçmektedir.”

¹⁰⁷ TŞS1875-V24A/2, TŞS1870-V68A/1, TŞS1888-V48B/4, TŞS1891-V59B/3

¹⁰⁸ TŞS1864-V12A/1, TŞS1865-V5A/2, TŞS1865-V5A/1, TŞS1866-V19A/1, TŞS1867-V10A/1, TŞS1867-V38A/1, TŞS1867-V39B/3, TŞS1869-V47A/2, TŞS1870-V68A/1, TŞS1871-V6A/1, TŞS1873-V71B/6, TŞS1874-V42A/1, TŞS1875-V10A/1, TŞS1875-V23A/1, TŞS1876-V20A/2, TŞS1877-V11B/5, TŞS1878-V43A/2, TŞS1880-V2B/1, TŞS1880-V10B/3, TŞS1885-V24A/1, TŞS1890-V55A/1, TŞS1891-V21A/1, TŞS1892-V22B/3

¹⁰⁹ TŞS1867-V31B/3, TŞS1871-V7A/1, TŞS1873-V60A/1, TŞS1874-V42B/6, TŞS1876-V25A/1, TŞS1878-V39A/2, TŞS1877-V17B/5, TŞS1880-V10B/3, TŞS1885-V24A/1

¹¹⁰ TŞS1864-V53B/4, TŞS1865-V4B/4, TŞS1870-V11A/3, TŞS1873-V6B/4, TŞS1874-V43A/2, TŞS1877-V17B/5, TŞS1878-V39A/2, TŞS1880-V47A/2

¹¹¹ TŞS1867-V26B/4

bu tercihte rol oynamış olabilir. Bu bağlamda Şirin Hâtûn Mahallesi sakinlerinden olan İbrahim Ağa'nın Ayşe ve Saliha adında iki eşi olmasına rağmen 2 çocuğu vardır.¹¹²

3. Aile Birliğinin Dağılması (Boşanma)

İslâm Hukukunda evlilik birliğinin sona ermesi talak ve fesih yoluyla mümkün kılınmıştır. İslam Fıkhdında boşanma tarafların her ikisinin irade beyanıyla ve çekişmeli durumda hâkimin hükmüyle sona erdirilmektedir.¹¹³ Boşanmalarda tarafların sözlü beyanlarının görünür kısmı İslam Hukuku açısından açık bir söz ya da nikâh bağı sonlandırarak bir ifadedir.¹¹⁴ Boşanmalar Trabzon mahkeme kayıtlarında “Tatlîk”¹¹⁵ ve Talâk¹¹⁶ olarak kaydedilmiştir. İslâm Hukukunda boşanma (talâk) üç farklı süreç içinde ele alınmıştır. Boşanmalarda ilk aşama “talâk-ı ric’î” şeklinde tanımlanan başka bir ifade ile en güzel talâk da denilen bu boşanma şeklinde nikah akdini bozan eş tekrardan eşi ile uzlaşarak bir araya gelmek isterse bir nikâh akdi yapmasına gerek olmadan aile birliğini yeniden tesis edebilmektedir.¹¹⁷ 31 Mart 1708 tarihli belgeye göre Yomra Kazasına bağlı İcnos köyünde oturan Ali Beşe eşi Sakine’yi talâk-ı ric’î usulü üzerine boşanmıştır. Sakine bir müddet sonra aynı köyde ikamet eden Mustafa tarafından Hasan adlı kişi ile evlendirilmek istenmiştir. Bu ihtimal üzerine Ali Beşe, Mustafa ve Hasan adlı kişilerden davacı olmuştur. Ali Beşe mahkemeye verdiği beyanında eşi ile tekrar bir araya gelmek istediğini fakat bu iki kişinin buna mâni olduğunu ifade etmiştir. Ali Beşe’nin iddialarını reddeden Hasan ile Mustafa bu hususa dair delil talebinde bulunmuşlardır. Ali Beşe mahkemeye sunduğu şahitlerin kendisini doğrulaması ile Sakine Ali Beşe’ye teslim edilmiştir.¹¹⁸

İslâm Hukukuna göre boşanmadaki ikinci safha talâk-ı bâyin’dir. Bu boşanma şeklinde nikah birliğini bozan kadın veya erkeğin uzlaşarak yeniden bir araya gelmeleri için nikâh akdini yenilemeleri gerekmektedir.¹¹⁹ 13 Ocak 1703 tarihli Trabzon mahkemesine yansıyan bu boşanma davasına göre Salih ile medeni hali dul olan Emine arasında daha önce bir nikâh akdi gerçekleşmiştir. Emine vermiş olduğu ifadesinde 4 yıl önce Ali Beşe ile evli olduğunu bir müddet sonra eşinin kendisini talâk-ı bâyin ile boşadığını beyan etmiştir. Emine, Ali Beşe’den 4 yıl önce boşandığına dair durumunu mahkemede iki tanık ile ispatlamıştır.¹²⁰ Boşanan kadınların yeniden evlenmeleri için boşandıklarına dair medeni durumlarının dul olduğunu mahkemede ispat ettikleri olmuştur. 2 Kasım 1725 tarihli belgeye göre Tabakhane Mahallesi sakinlerinden olan Ayşe eşi Ali Beşe tarafından şehir dışına gitme (diyar-ı aher) gerekçesi ile talâk-ı bâyin usulüne göre boşanmıştır. Ayşe bu durumunu mahkemeye sunduğu şahitler ile ispatladıktan sonra mahkemeden kendisine bu dava kaydının bir örneğinin verilmesini talep etmiştir.¹²¹

İslâm Fıkhdında talakın üçüncü evresi talâk-ı selâse’dir. Bu boşanma türünde erkeğin, boşandığı eşi ile yeniden nikah yapabilmesi için eşinin başka bir erkek ile geçerli bir nikah yapması, bir aile hayatı yaşaması ve sonrasında kadının yeni kocası kendisini boşar ve kadın da bu duruma kendi rıza gösterirse ancak o zaman ilk eşiyle tekrar nikâhlanması mümkün kılınmıştır.¹²² İslâm’ın ilk zamanlarında evlenme ve boşanma hususunda bir sınırlama olmadığından dolayı

¹¹² TŞS1877-V48A/2

¹¹³ Schacht, 2001: 683-682., Yılmaz, 2010: 623; Karaman, 2008: 332.

¹¹⁴ Acar, 2010: 496-500.

¹¹⁵ TŞS1873-V10A/2

¹¹⁶ TŞS1882-V14B/2

¹¹⁷ Acar, 2010: 496-500.

¹¹⁸ TŞS1870-V55A/1

¹¹⁹ Aydın, 2018: 110-114.

¹²⁰ TŞS1867-V55B/14

¹²¹ TŞS1888-V38B/2

¹²² *Sahîh-î Buhârî*, 1981: 6, 470; 11, 328-338. “İslâm’ın ilk dönemlerinde üç boşanma şartını hile ile aşmak için hülle türü bir sahîh olmayan bir nikâh usulü yapılmıştır. Hz. Peygamber (SAV) hülle yapanları açıkça lanetlemiştir. Köse, 1998: 475-477.

nikah meselesi erkekler tarafından istismar edilmiştir. Bundan ötürü Kur'ân-ı Kerîm de boşanma yukarıda ifade ettiğimiz üç aşama ile sınırlandırılmıştır.¹²³ Trabzon Mahkemesine yansıyan 14 Nisan 1700 tarihli belgede Yomra Kazasına bağlı Kozani Köyünde yaşayan Fatma bu tarihten 6 ay önce talâk-ı selâse ile eşi Murtaza'dan boşanmıştır.¹²⁴

İslâm hukukunda talak usullerinden bir diğeri de tarafların karşılıklı anlaşarak boşanmalarıdır. Muhâlaa olarak tanımlanan anlaşmalı boşanmalarda evliliği sürdürmek istemeyen kadın eşine nakdi ya da aynı bir bedel ödeyerek nikâh bağı sonlandırabilirdi.¹²⁵ Kadının erkeğe ödediği bedel ise temelde mehri müeccelin geri verilmesi olup böylece erkeğin maddî zararını hafifletme ve onun yeniden evlenebilmesine kolaylık sağlamadır.¹²⁶ Trabzon Mahkemesine yansıyan anlaşmalı boşanmalara baktığımızda bunlar; muhâlaa-i sahîha, muhâlaa ya da hâl' olarak ifade edilmiştir.¹²⁷ Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar, nikâh akdi yapılırken belirlenen mehir bedellerinden feragat ettikleri bazı durumlarda ise mevcut mehir bedelinin çok daha az bir tutarı üzerinden uzlaşmaya vardıkları görülmüştür.¹²⁸ Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar mehir ve boşanmadan kaynaklanan kanuni alacak haklarının daha azı bir rakama anlaşma sağlamak zorunda kalmışlardır. 9 Aralık 1716 tarihli mahkeme kaydına göre Köhne Hamam Mahallesi'nde yaşayan Fatma ve eşi İbrahim Çelebi ile anlaşmalı boşanmışlardır. Anlaşmalı boşanma sözleşmesine göre Fatma'nın kocasından 152 kuruş mehir ve 40 kuruş iddet nafakası olmak üzere 192 kuruş alacağı vardır. Fatma alacaklarının bir kısmından vazgeçerek kocası İbrahim'den 112 kuruş karşılığında anlaşmalı boşanmıştır. Aileye ait iki çocuğun velayeti babaları İbrahim'e verilmiştir.¹²⁹ Anlaşmalı boşanmalarda taraflar bu süreci vekilleri aracılığı ile de yürütmüşlerdir.¹³⁰ 14 Haziran 1713 tarihinde Hava Hatun boşandığı eski eşine daha önce almış olduğu altın inciye teslim etmiştir.¹³¹ Anlaşmalı boşanmalarda görülen bir diğer kavram hâlî' ifadesidir. Hâlî', evlilikte itaatsizlik gösteren eşinden boşanmak isteyen bireyler için kullanılmıştır. 1 Ocak 1715 tarihinde Molla Siyah Mahallesi'nde ikamet eden Yahya Ağa eşi Rukiye Hatun'dan "kendisinden yüz çevirdiği iddiasıyla talâk-ı bâyin ile boşanmak istemiştir. Rukiye Hatunun nikah hukukundan doğan 350 kuruş yasal hakkı olmasına rağmen bu alacaktan feragat etmiştir. Yahya Ağa buna rağmen boşandığı eşine 150 kuruş vermiştir."¹³²

Anlaşmasız boşanmalarda karşılaşılan sorunlardan biri de eşler arasında mehirin ödemesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar olmuştur. Nikâh akdi yapılırken kocanın taahhüt ettiği mehr-i müeccel bedelini boşanmalar sonrasında kocanın ödememesi ya da daha düşük bir bedel karşılığında anlaşma yoluna gitmesi şeklinde olmuştur. 23 Nisan 1716 tarihli belgeye göre Kabuk Meydanı Mahallesi sakinlerinden Tayyibe Hatun eşi Ali Beşe'den boşanmıştır. Tayyibe Hatunun iddiasına göre boşandığı eşi üzerinde 300 kuruş mehr-i müeccel hakkı vardır. Bu iddiaları kabul etmeyen Ali Beşe daha sonra boşandığı eşi ile 90 kuruşa sulh olmuştur.¹³³ Bu duruma benzer 16 Kasım 1725 tarihli bir başka dava kaydına göre Akçaabad'a bağlı Passina köyünde yaşayan Saliha Hatun kocası Ali Beşe'den boşanmıştır. Saliha Hatunun yasal olarak 3000 akçe

¹²³ Kur'ân-ı Kerîm, 2/229, 2/230,

¹²⁴ TŞS1864-V133B/14, "14 Aralık 1703 tarihli boşanma kaydına göre Mustafa bin Abdullah eşi Saim bint-i Mehmed'i talâk-ı selâse ile boşanmıştır." TŞS1868-V56B/9

¹²⁵ Atar, 2005: 399-402.

¹²⁶ *Sahîh-i Buhârî*, 1981: 11, 364. "Sahabeden Sâbit bint-i Kays'ın eşi Hz. Peygamber'e gelerek kocasının dini ve ahlaki yönden düzgün biri olduğunu, fakat yaratılış itibarıyla suretinden hoşlanmadığım için kendisinden ayrılmak istiyorum demiştir. Resulullah Sabit'in eşine mehir olarak aldığım gayrimenkulü iade etmek ister misin? diye sorduğunda, kadın bu durumu kabul ederek boşanmıştır."

¹²⁷ TŞS1873-V64B/4 "9 Aralık 1713 tarihli belgeye göre Esmâ ile eşi Mahmud anlaşmalı (muhâlaa-i sahîha) boşanmışlardır.", TŞS1874-V70A/1 "Faroz Mahallesi sakinlerinden Emine'nin anlaşmalı boşanma dava kaydı"

¹²⁸ TŞS1870-V66A/2

¹²⁹ TŞS1876-V8B/6

¹³⁰ TŞS1886-V94A/2

¹³¹ TŞS1873-V43A/3

¹³² TŞS1874-V60A/2

¹³³ TŞS1875-V28B/3

mehir alacağı vardır fakat boşandığı eşi bu tutarı ödemeyince mahkemede 6,5 kuruş üzerine sulh olmuşlardır.¹³⁴

Bu dönemde Trabzon'da yaşayan gayrimüslimlerin boşanma davaları da mahkemeye yansımıştır.¹³⁵ 28 Ocak 1713 tarihli belgeye göre Akçaabad Kazasına bağlı Mersin Köyü sakinlerinden Simon veledi Todori eşi Harsi bint-i Dimitri'den boşanmıştır. Simon ayrıldığı eşine 500 akçe mehiri ödemiştir.¹³⁶ Trabzon Mahkemesine yansıyan bazı boşanma davaları şartlı anlaşmalı boşanma protokolü şeklinde gerçekleşmiştir. 30 Ocak 1723 tarihli mahkeme kaydına göre Câmî-i Kebîr Mahallesi sakinlerinden olan Derviş Ağa mahkemenin olduğu tarihten 1,5 yıl önce şehir dışına gitmiştir. Derviş Ağa eşi Rabia Hatuna şayet 1,5 yıla geri dönmezsem benden boşanmış olasin diyerek boşanmayı şarta bağlamıştır. Rabia Hatun bu durumu şer'i yönden inceletip bir fetva ile mahkemeye taşımıştır. Mahkeme yapmış olduğu tahkikat sonucunda bu nikahın sahih olmayacağına hükmederek Rabia Hatunu boşamıştır.¹³⁷

Boşanma davalarının bazılarında kocanın bu işlemi mahkemeye gelmeden başka bir memleketten şahitler aracılığı ile yaptırdığı ve bu durumu açıklayan bir de boşanma belgesi (Talik kağıdı) düzenlettirdiği görülmüştür.¹³⁸ Trabzon Mahkemesine yansıyan bazı boşanma davalarının gerekçesi evlilik birliğinin temelini sarsan şüphe münasebeti ile olmuştur.¹³⁹ Bazı boşanma davaları mahkemeden gizlenerek bu durumdan maddi çıkar elde etme amaçlanmıştır. 5 Nisan 1722 tarihli mahkeme kaydına göre İmâret Mahallesi sakinlerinden olan Fatma Hatun mahkemeye başvurarak kocası Ali'nin şehir dışına gittiğini ve kendisine nafaka bırakmadığı beyan ederek kocasına ait dükkân gelirlerinden kendisine nafaka verilmesini talep etmiştir. Mahkemenin yaptığı tahkikatın neticesinde Ali'nin Fatma'yı 6 ay önce boşadığı anlaşılmıştır.¹⁴⁰

Boşanmalar sonrasında çiftlere ait çocukların velâyeti annede kaldığı takdirde baba çocuğa nafaka vermiştir. 13 Haziran 1725 tarihli mahkeme kaydına göre Akçaabad Kazasına bağlı Polatna köyünde ikamet eden Hacı Hüseyin Ağa eşi Emine'yi boşamıştır. Çiftin geride kalan küçük kızlarının velayeti anneye verilmiştir. Küçük kızının nafakası için mahkemeye başvuran Emine, boşandığı eski eşi Hüseyin'in üzerine günlük 25 akçe nafaka tayin ettirmiştir.¹⁴¹

4. İddet Nafakası

Nafaka, sözlük karşılığı "harcamak, dağıtmak ve tüketmek manasında olup bir ihtiyacın karşılanması amacıyla sarfedilen maddi gayret anlamında kullanılmıştır.¹⁴² İddet kelimesi sözlüklerde "sayma, bekleme ve adet şeklinde kullanılmış olup İslâm Fıkında bir kadının eşinin vefatı ya da boşanmasının sonrasında tekrar nikah akdi yapabilmesi için beklemek zorunda olduğu süredir.¹⁴³ İslâm Hukukunda evlilik birliğinin sonlanması ile kadınlar bu süreyi iki şekilde beklemek zorundadır. İlk olarak eşi vefat eden kadın eğer gebe değilse 4 ay 10 gün beklemek zorundadır eğer gebelik durumu var ise doğum gerçekleşinceye kadar beklemek zorundadır.¹⁴⁴ İddet süresinin ikinci şekline göre şayet eşler arasında boşanma durumu gerçekleşmiş ise ve bir gebelik durumu yoksa 3 ay iddet beklemek zorundadır. Fakat kadının gebelik durumu var

¹³⁴ TŞS1885-V23B/2

¹³⁵ TŞS1882-V14B/2

¹³⁶ TŞS1873-V22A/2

¹³⁷ TŞS1882-V26A/2

¹³⁸ TŞS1880-V157A/3

¹³⁹ TŞS1869-V51B/13

¹⁴⁰ TŞS1880-V157A/3

¹⁴¹ TŞS1886-115A/2

¹⁴² *Lisânü'l-Arâb*, 6, 4508; *Türkçe Sözlük*, 2005: 1450.

¹⁴³ *Lisânü'l-Arâb*, 4, 2834; Sami, 2004: 929; Yılmaz, 2010: 270; Aydın, 2019: 290-291.

¹⁴⁴ TŞS1875-V86B/1 "22 Ocak 1716 tarihli belgeye göre Câmî-i Kebîr Mahallesi sakinlerinden Ahmed Ağa vefat etmiştir. Ahmed Ağa'nın eşi yeniden evlenme durumu olduğu fakat mahkemeye başvurarak hamile olduğunu ifade etmiştir.", TŞS1873-V70B/3 "İddet süresini beklemek sadece hür kadınlarda değil aynı zamanda cariyeler için de geçerli bir durumdur. 28 Ocak 1713 tarihli belgeye göre Çarşı Mahallesi sakinlerinden Ömer bin Sinan, Mehmed Çelebi'den Gürcü asıllı bir cariye almıştır. Mehmed Çelebi bu cariye iddet süresi beklenmeden satmıştır. Açılan dava sonrasında Mehmed Çelebi mahkemede bu durumu kabul etmiştir. Bu durumda Ömer, satın aldığı cariyeyi kızı Zeyneb'e hibe etmiştir."

ise doğum gerçekleşmesine kadar geçen süre için iddet beklemelidir.¹⁴⁵ Kadınların bu bekleme süreleri zarfında işlerinin ve nafakalarının verilmesi zorunlu kılınmıştır.¹⁴⁶ Bu durum Trabzon mahkeme kayıtlarında iddet-i ma'lûme şeklinde geçmektedir.¹⁴⁷ İddet nafakası kadınların eşlerinden boşanmaları veya eşlerinin vefatı sonrasında bekledikleri yasal süreler içinde almış oldukları bedellerdir. 28 Şubat 1704 tarihli mahkeme kaydına göre Dere Mahallesi sakinlerinden Esmâ Hatun eşi Hüseyin'den boşanmıştır. Kocasından 12 kuruş tutarındaki iddet nafakasını talep etmiş ve aralarındaki ihtilaf üzerine 8 kuruş ile birkaç eşya karşılığında sulh olmuştur.¹⁴⁸

Sonuç

Trabzon, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte hızla iskân edilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir eyalet merkezi olmuştur. Trabzon'un bir liman şehri olması, müslim ve gayrimüslim toplumun bir arada yaşaması gibi etmenler şehrin sosyo-kültürel yapısını zenginleştirmiştir. Bu durum Osmanlı sosyal tarih araştırmalarının önemli arşiv kaynaklarından şer'îye sicillerine de yansımıştır. Osmanlı sosyal hayatının önemli bir parçası olan aile kurumu Trabzon şer'îye sicillerine çok çeşitli açılardan yansımıştır. Bu incelemede Trabzon'da aile, nikah, mehir, boşanma, çocuk sayıları gibi konulara yer verilmiştir. Çalışmada ilk olarak bireylerin Trabzon mahkemesi nezdinde kaç yaşında reşit sayıldığı bu hususa etki eden kıstaslar ortaya konulmuştur. Nikahtan önce bireylerin evliğe rızaların nasıl alındığı ve kadın bireylerin kendi iradeleri ile nikah kararı aldıkları da anlaşılmıştır. Aile kurumunun oluşumunda önemli geleneklerden olan nişanın dönemin Trabzon'unda olduğu görülmüştür. Çalışmanın nikah akitleri kısmını incelediğimizde ise sürecin İslam Hukukuna göre şekillendiği anlaşılmıştır. Çalışmada ayrıca kadınların medeni durumlarının nikah süreci içerisindeki etkenlerinin neler olduğu değerlendirilmiştir. İslam Hukukunda nikah akdinin önemli bir unsuru olan mehir bu dönemin nikah kayıtlarında önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehir bedellerinin dönemin alım gücü üzerinden kıyaslandığında bu bedellerin ekonomik büyüklüklerinin neler olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın eş ve çocuk sayılarına baktığımızda bu dönemde ailelerin yaklaşık 4 çocuk sahibi olduğu tahmin edilmiştir. Çok eşliliğin çocuk sayıları üzerinde bir etkisinin olmadığı kanısına varılmıştır. Aile birliğinin sona ermesinin aşamalarından boşanma kısmını ele aldığımızda ise sürecin İslam Hukukunun normlarına göre şekillendiği görülmüştür. İslam Hukukunda olan üç tip boşanma şeklinin bu dönemin Trabzon mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Boşanma sonrası kadınların yasal haklarını mahkeme aracılığı ile almışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Trabzon Şer'îye Sicilleri

Araştırma Eserler

Acar, H. İbrahim (2000), "İddet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 21, 466-471.

_____ (2007), "Nişân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 33, 152-154.

¹⁴⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, 2/234, 2/228., Bilmen, 1999: 2, s. 368-371

¹⁴⁶ Acar, 2000: 468.

¹⁴⁷ TŞS1870-V66A/2

¹⁴⁸ TŞS1867-V32A/2, TŞS1868-V4A/2

- _____ (2010), "Talâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 39, 496-500.
- Aktan, Hamza (1997), "Nişânlanma", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları 1-4.
- Ali Kevser Kâmil-Öğüt Salim (1993), "Çok Evlilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 8, 366-368.
- Apaydın, H. Yunus (2013), "Velâyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 43, 15-19.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Atar, Fahrettin (2005), "Muhâlea", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 30, 399-402.
- Aydın M. Akif (2019), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- _____ (1985), *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (2003), "Mehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 28, 389-391
- _____ (2018), *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____ (1982), "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları*, 3, 3, 1-12.
- Barkan, Ömer Lütfi (1966) "Edirne Askerî Kassamma Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 5-6.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1999), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1-8, İstanbul: Özensar Neşriyat.
- Cin, Halil (1974), *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çakır, İbrahim Etem (2010), "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 1-17.
- _____ (2012) Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği, *OTAM*, 31, 31, 41-60.
- Demirel, Ömer- Gürbüz Adnan-Tuş Muhiddin (1992), "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara: *Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları*, 97-161.
- Devellioğlu, Ferit (2010), *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Döndüren, Hamdi (1977), *Delilleriyle Aile İlmihali*, Konya: Erkam Yayınları.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (1983), *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ebu İsa Muhâmmmed bin Serve, (1972), *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhâmmmed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, Kahire: Dârü'l-Meârif.

Eşsizöğlü, Altan (2012), *Aile ile İlgili Temel Kavramlar*, (ed. Çınar Yenilmez), Aile Yapısı ve İlişkileri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Fehmi, Yılmaz (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbu.

Garaudy, Roger (1990), *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Pınar Yayınları.

Güler, Deniz-Ulutak Nazmi (1993), "Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında", *Kurgu Dergisi*, 11/1/50. 50-75.

İlmihal, (2000), İstanbul: TDV Yayınları.

Jaschke, Gotthard (1964), "Türkiye'de İmam Nikâhı", Çev. Ahmet Mumcu, Ankara: Sabri Şakir Ansay Armağanı.

Karaman, Hayreddin (2008), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku (1.2.3. Ciltler Bir Arada)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kinglesy, Davis (1949), *Human Society*, Berkley/California: The Macmillan Company, University Of California.

Köse, Saffet (1998), "Hülle" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 18, 475-477.

Kur'ân Yolu Tefsiri (2012), İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm

Ortaylı, İlber (2018), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları

Pamuk, Şevket (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pere, Nuri (1968), *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

Sahîh-î Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (1981), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Sahillioğlu, Halil (1989), "Akçe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2, 224-227.

Sahillioğlu, Halil (1997), "Dirhem" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 9, 368-371.

Sami, Şemseddin (2004), *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Schacht, Joseph (2001), "Talâk", *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları, 11, 682-683.

_____ (2001), "Nikah", *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları, 9, 257-261.

Timur, Serim (1972), *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Türk Medeni Kanunu

Türkçe Sözlük, (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.